

УДК 94(477.72/74):296(=411.16)«1850/1900»

*І. М. Гербеєва***РЕЛІГІЙНА СКЛАДОВА ДУХОВНОГО ЖИТТЯ
ЄВРЕЙСЬКИХ ГРОМАД ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.**

У статті розглянуті особливості еволюції релігійного життя євреїв Херсонської губернії другої половини ХІХ ст. Проаналізовано процес реформування одеських синагог та їх вплив на розвиток молитовних спільнот міст Херсонської губернії.

Ключові слова: євреї, синагога, синагогальна реформа.

Розвиток єврейського населення Херсонської губернії належить до важливих дослідницьких аспектів в історії півдня України. Без їх урахування картина залишається неповною, що обумовило спрямування наукового інтересу на вивчення єврейських общин. Релігійна проблематика завжди викликала до себе інтерес науковців. Даний аспект розглядався та досліджувався у численних працях, але як одна з частин загальнокультурного розвитку єврейського населення. Про це свідчить значний науковий доробок, де висвітлено особливості релігійної та культурної еволюції євреїв, яка вплинула на загальний розвиток міст усього південного регіону. Але дана проблематика не була предметом спеціального дослідження, що зумовлює актуальність даної роботи.

Мета даного дослідження полягає у тому, щоб розглянути еволюцію культурного та релігійного розвитку єврейських громад Херсонської губернії. Завдання статті — проаналізувати напрями релігійного життя єврейського населення міст другої половини ХІХ ст.

В історіографії дореволюційного періоду можна виділити праці І. Бродовського [10] та О. Лернера [11]. І. Бродовський на основі різних свідчень розподілив єврейське населення Одеси на класи. Зокрема, використовував звіти погребального братства на 1899 рік. Автор подав точні дані про оплату різних соціальних верств погребальних обрядів. Характерними особливостями праці О. Лернера є те, що автор детально охарактеризував духовні навчальні заклади, погребальні братства та благодійні організації регіону.

Дослідження з релігійної проблематики активно розпочалися на рубежі 80–90-х рр. ХХ ст. Своєрідною віхою у підході до вивчення даного аспекту стала праця діаспорного дослідника С. Ципперштейна [8]. Дослідник приділив значну увагу синагогальним прогресивним реформам, які здійснилися спочатку в Бродській синагозі. Автор обґрунтував необхідність даних реформ як спосіб досягнення морально-інтелектуального вдосконалення та поглибленого вивчення мови для парафіян.

Фундаментальною є праця М. Поліщука [15], де використані значною мірою матеріали єврейської преси кінця ХІХ — початку ХХ ст. та фрагментарно фонди ДАОО. Автор акцентував увагу на модернізації общин, що стала домінуючою тенденцією релігійного розвитку. Дослідник розглянув важливі общинні релігійні установи, позиції головних проповідників у тенденціях релігійної еволюції.

Певну увагу єврейській етнічній общині та її еволюційної еволюції приділила Н. Діанова [1, 3, 5]. Характерною особливістю автора є використання, архівних документів, де представлено статистичні дані щодо синагог і молитовних будинків, які дають змогу відтворити бурхливий розвиток духовного життя одеської общини.

У ХІХ ст. в ряді західноєвропейських країн розпочався процес реформування іудаїзму, що стало початком нового етапу в його розвитку. Суть реформи полягала в прагненні іудеїв пристосуватися до нових умов життя. Осучаснення догматики і релігійного культу мали сприяти інтеграції іудеїв в оточуюче середовище [1, с. 151].

Своєрідним провідником у цьому напрямку була єврейська община Одеси. З усіх молитовних спільнот міста провідні позиції займали общини Головної (Великої) і Бродської синагог. Будівля Головної синагоги була побудована у 1796 р., але вона мала досить непривабливий вигляд. До того ж, по традиції, синагога не мала постійного рабина й на богослужіннях було достатньо гамірно. Тому колишні галицькі євреї відкрили у 1848 р. нову Бродську синагогу, яка перевершувала Головну як в моральному, так і в естетичному плані. Реформа синагоги проходила у гострих дискусіях з традиціоналістами й призвела до будівництва нової, вже зреформованої Головної синагоги [2, с. 403; 3, р. 65].

Починаючи з 50-х рр. спостерігається досить бурхливий розвиток релігійного життя одеської общини. У 1855 р. було чотири синагоги та 34 молитовні будинки [4, с. 38]. Зокрема, в 1857 р. в Єлисаветграді діяли три синагоги, у Миколаєві — одна, у Херсоні — дві. У 1860 р. найбільша кількість синагог була побудована в Одесі (шість). Надалі їх кількість збільшувалась. Так, у 1884 р. функціонувало 35 офіційно дозволених синагог і молитовних будинків [5, с. 129]. А до 1 січня 1889 р. в Одесі було дев'ять синагог і 55 молитовних будинків [6, арк. 12].

У 70–80-ті рр. кантором Головної синагоги був популярний в Росії вихідець з Австрії Ознас (Іошуа) Абрас, який вперше створив синагогальний хор в Одесі [3, р. 66]. Протягом цього часу парафіяни синагоги двічі обирали на посаду вченого кишинівського купця Бориса Піткіса [7, арк. 28, 28 зв.].

На думку С. Ципперштейна, найбільш суттєві нововведення, що викликали різку критику одеських традиціоналістів, були: заборона розмов під час богослужіння, закріплення за парафіянами постійних місць, естетично витончене виконання кантором молитов, що супроводжувалось хором [8, с. 189].

Популярності Бродської синагоги значною мірою сприяв рабин Ар'є Швабахер. Це була надзвичайно освічена людина, просвітнений знавець богослов'я, прекрасний оратор. На його організаторські здібності прямо вказував проповідник доктор М. Уастров [9, арк. 4, 6 зв.].

Статус Бродської синагоги ще більше затвердився, коли їй почав підпорядковуватися один із важливих общинних інститутів — погребальні братства (хеврот). Братства діяли не тільки як релігійна структура, а й певною мірою благодійна, так як більш ніж половина поховальних обрядів здійснювалась безкоштовно. Інші платили суму відповідно до своїх статків — середній клас сплачував суму не більше 6, а заможні — понад 10 крб [10, с. 14].

Як зазначає О. Лернер, джерел, що відображають історію братств у Росії, у тому числі й в Одесі, дуже мало. Дійсність їхнього існування підтверджують окремі газетні публікації, списки синагог, а також молитовні будинки, назви більшості з яких свідчать, що вони були засновані братствами, і тому дозволяють відтворити неповну реконструкцію складу братств.

Дослідник стверджує, що частина релігійних структур до кінця XIX ст. вже не існувала [11, с. 177].

Міські синагоги як і раніше, диктували канони організації молитовного суспільства та форми богослужіння для більшості релігійних інститутів Одеси. У зв'язку з пожвавленням релігійної еволюції общини виникала потреба у збільшенні кількості її проповідників. Тому чисельність рабинів починає зростати у цей період. Рабинам потрібно було володіти російською мовою, закінчивши два класи училищ. Крім того, термін їхньої служби був продовжений, так як раніше вони обирались на 3 роки, в результаті чого не могли закріпити власних позицій на постійному місці, щоб здобути самостійність. Збільшувалась кількість власне рабинів та обирались для них помічники, які допомагали їм у релігійно-побутових справах. Вимоги до помічників рабинів були такими ж, як і до самих рабинів [12, арк. 2, 3 зв.].

Крім Головної і Бродської синагог, хоровий спів супроводжувався в Новобазарній синагозі з 1879 р., яка знаходилась на вул. Ольгіївській [13, арк. 103, 104]. При її молитовному товаристві «Хай Адам» парафіяни обирали на головні посади своїх лідерів. У 1882 р. одеський градоначальник затвердив на посаду голови спільноти купця Вольфа Шаргородського, скарбника — купця Ізраїля-Меєра Сегала, вченого — Якова Іцковича [7, арк. 11, 12].

Молитовна спільнота Теплої синагоги «Бес-Гамедреш» в останніх десятиріччях XIX ст. знаходилась у складному становищі через те, що у них не було приміщення, де б вони змогли здійснювати богослужіння. Це було обумовлено нестачею коштів на аренду. Тому головні члени общини встановили зв'язки з Холодною синагогою, яка знаходилась на Катерининській вулиці. У 1889 р. Холодна синагога перейшла в інше приміщення у зв'язку з аварійним станом. А її старе приміщення перейшло у розпорядження Теплої синагоги «Бес-Гамедреш» [14, арк. 11, 12 зв.]. Її молитовне товариство обрало членів на трирічну посаду з 1 січня 1890 р.: вченого — одеського міщанина Фішеля Дубина, голови — одеського купця Сруля Футрана, скарбника — одеського міщанина Хаїма Зеймінгера [14, арк. 13, 14].

М. Поліщук підкреслює, що на прикладі одеських громад спроби в руслі синагогальної реформи порівняно швидко здій-

снювались у всіх великих і середніх міських центрах. Однак реформа обмежувалась побудовою красивих будівель і введенням хору. Класичним прикладом обмеженого розвитку реформи, за словами дослідника, була община Херсона. Зокрема, хоральне богослужіння затвердилось у Новомиколаївській синагозі [15, с. 205].

Характерною ознакою реформістського напрямку було звернення до багатих і пишних архітектурних стилів, форм внутрішнього декору, що викликало критику публіцистів, які постійно акцентували увагу на потребах благодійності. Були розкритиковані лідери миколаївської общини, які вирішили у 1881 р. добудувати й оздобити Олександрівську хоральну синагогу за прикладом одеських общин [15, с. 226].

Про значний розвиток общини Єлисаветграда свідчить те, що на 1861 р. було чотири синагоги і 15 молитовних будинків [16, с. 514], а до 1890-х рр. — 10, у тому числі й одна хоральна синагога. Таким чином, це заклало початок у руслі реформаторського напрямку. Але подальше його здійснення унеможлилювалось опором традиціоналістів, які не відчували гострої потреби у канторах [15, с. 309].

У Миколаєві, після того як у 1865 р. євреям було дозволене вільне проживання у цьому місті, тут відбувалось виключно швидке заселення [17, арк. 1]. Тому на 1870 р. у Миколаєві було зареєстровано вже сім молитовних общин і шість молитовних шкіл. Було введено посаду казенного (міського) рабина, який обирався з числа кандидатів губернською владою. Йому видавалось спеціальне свідоцтво. Міський рабин представляв общину в думах, зібраннях тощо. Також він вів реєстрацію шлюбів, фіксував статистику народжуваності та смертності в общині [18, с. 40].

У кінці XIX ст. у Миколаєві було зареєстровано дві синагоги й 13 молитовних будинки. Стара синагога була побудована у 1819–1822 рр. на Чернігівській вулиці, а Хоральна, чи Нова — у 1879 р. на вулиці Фаліївській [18, с. 132].

Отже, протягом другої половини XIX ст. відбувався досить бурхливий розвиток духовного життя єврейських общин, що знайшло своє відображення в ідеях релігійної розбудови та реформування синагог як символу модернізації громади. Та, незважаючи на обмеження, євреї змогли зберегти своєрідний

характер побуту, власну релігійну особливість та культурну автономію.

Таким чином, релігійне життя єврейського населення в перспективі може стати предметом подальших наукових розвідок у контексті дослідження єврейських громад Херсонської губернії.

Джерела та література

1. Діанова Н. М. Формування етноконфесійної структури населення міст Південної України (кінець XVIII — перша половина XX ст.): [монографія] / Наталя Миколаївна Діанова. — Одеса, 2010. — 176 с.
2. Державний архів Одеської області (далі — ДАОО). Зведений каталог метричних книг. Випуск I. 1797–1939. — Одеса, 2011. — 424 с. — (Праці Державного архіву Одеської області: т. 33).
3. Dianova Natalia. Nineteenth Century Jewish Odessa / Natalia Dianova // The Odessa Connection. — Diplomatic Academy of Vienna. Favorita Papers / ed. By Melanie Sully. — 2008. — P. 61–67.
4. Бернштейн С. Одесса: исторический и торгово-экономический очерк Одессы в связи с Новороссийским краем / Симон Бернштейн. — Одесса: в тип. Л. Нитче, 1881. — 144 с.
5. Діанова Н. М. Формування населення міст Південної України (кінець XVIII ст. — 1861 р.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Наталя Миколаївна Діанова; Одеський нац. ун-т імені І. І. Мечникова. — Одеса, 2003. — 208 с.
6. ДАОО, ф. 2, оп. 1, спр. 1743а, 21 арк.
7. ДАОО, ф. 2, оп. 1, спр. 1316, 166 арк.
8. Ципперштейн С. Евреи Одессы: История культуры, 1794–881 / Стивен Ципперштейн. — М. — Иерусалим: Гешарим, 1995. — 207 с.
9. ДАОО, ф. 2, оп. 174, спр. 11, 14 арк.
10. Бродовский И. Еврейская нищета в Одессе / Иосиф Бродовский. — Одесса: Типо-литогр. Гальперина и Швейцера, 1902. — 50 с.
11. Лернер О. М. Евреи в Новороссийском крае. Исторические очерки / О. М. Лернер. — Одесса: тип. Г. М. Левинсона, 1901. — 240 с.
12. ДАОО, ф. 2, оп. 1, спр. 1743а, 21 арк.
13. ДАОО, ф. 2, оп. 1, спр. 1176, 104 арк.
14. ДАОО, ф. 2, оп. 3, спр. 2050, 371 арк.
15. Полищук М. Евреи Одессы и Новороссии: социально-политическая история евреев Одессы и других городов Новороссии, 1881–1904 / Михаил Полищук. — М.: Мосты культуры, 2002; Иерусалим: Гешарим, 5762. — 446 с.
16. Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем: В 16 томах. Т. 7 / под общей ред. д-ра Л. Каценельсона и барона Д. Г. Гинцбурга. — СПб.: Тип. Акц. Общ. Брокгауз — Ефрон, 1906–1913. — С. 513–514.

17. ДАОО, ф. 1., оп. 16, спр. 65, 6 арк.
18. Еврейское население на Николаевщине: сб. документов и материалов. В 2-х томах. — Т. 1 / Гос. архив Николаев. обл., Николаев. о-во евр. культуры; сост.: Л. Л. Левченко, Л. И. Огорокова, А. В. Серединский, М. П. Явлонова. — Николаев: Атолл, 2004. — 198 с.

Анотації

Гербеєва И. М. Религиозная составляющая духовной жизни еврейских общин Херсонской губернии во второй половине XIX в.

В данной статье рассмотрены особенности эволюции религиозной жизни евреев Херсонской губернии второй половины XIX в. Проанализирован процесс реформирования одесских синагог и их влияние на развитие молитвенных сообществ городов Херсонской губернии.

Ключевые слова: евреи, синагога, синагогальная реформа.

Gerbeeva I. M. Religious component of the ecclesiastical life of the jewish communities in Kherson province in the second half of the 19th century.

This article describes the features of the jewish religious life evolution in Kherson province in the second half of the XIX century. It analyzes the process of reforming Odessa synagogues and their influence on the development of prayer communities of the cities in Kherson province.

Key words: jews, synagogue, reform of synagogue.

Надійшла до редакції 20 березня 2014 року